

ОСОБА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИТОКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

THE PERSON OF A JUVENILE CRIMINAL: CHARACTERISTICS AND ORIGIN OF DEVIANT BEHAVIOR

Сметаніна Н.В., к.ю.н., доцент,
асистент кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Нестеренко А.О., студентка V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кара М.О., студент V курсу факультету прокуратури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена особливостям вчинення неповнолітніми особами кримінальних правопорушень. У статті проаналізовано національну та зарубіжну наукову та спеціалізовану навчальну літературу, яка стосується вказаної проблематики. Наукова стаття містить аналіз чинного кримінального законодавства України, вказано на розбіжностях у наукових поглядах щодо мінімального віку настання кримінальної відповідальності, досліджуються можливі причини зниження віку відповідальності.

Авторами проаналізовано офіційні статистичні дані за останні 5 років, які вказують на тенденції щодо кількості вчинюваних кримінальних правопорушень неповнолітніми особами, інтерпретовано можливі причини позитивних змін.

У статті підкреслено, що правильне трактування причин, які впливають на формування девіантної поведінки у неповнолітніх осіб, є надзвичайно важливим. У науковій статті наголошується, що жодна із аналізованих причин не є стовідсотковим гарантом антисоціальної поведінки неповнолітніх осіб, а може лише виступати імовірним тригером у майбутньому та у певних випадках призводити до вчинення особами, які не досягли 18 років, кримінальних правопорушень.

Встановлено, що однією із найбільш суттєвих причин, яка може бути покладена у основу девіантної поведінки, є неправильне виховання з боку батьків або ж відсутність останнього зовсім. Наведено основні моделі виховання, проаналізовано різницю між авторитарним та авторитетним стилем виховання. Авторами встановлено можливі негативні прояви у поведінці дитини, що мають місце внаслідок відсутності батьківської підтримки, агресивного ставлення та тотального контролю усіх сфер життя, які полягають не тільки у вчиненні кримінальних правопорушень.

Наголошено на можливому негативному впливі однолітків на формування психіки дитини як імовірному явищі, яке може у подальшому спровокувати вчинення протиправних дій. З'ясовано, яке саме значення має вплив засобів масової інформації, телебачення, ігор та науково-технічного прогресу в цілому на психіку неповнолітніх осіб. Проаналізовано аспект відсутності контролю над використанням сучасних гаджетів, який може призвести до агресивної поведінки.

Ключові слова: особа злочинця, неповнолітній злочинець, девіантна поведінка, ювенальна превенція, стиль виховання.

The article is devoted to the peculiarities of the commission of criminal offenses by minors. The article analyzes national and foreign scientific and specialized educational literature related to the specified issues. The scientific article contains an analysis of the current criminal legislation of Ukraine, points out the differences in scientific views regarding the minimum age of criminal responsibility, and investigates possible reasons for lowering the age of responsibility.

The authors analyzed official statistical data for the last 5 years, which indicate trends in the number of criminal offenses committed by minors, and interpreted the possible reasons for positive changes.

The article emphasizes that the correct interpretation of the reasons that influence the formation of deviant behavior in minors is extremely important. The scientific article emphasizes that none of the analyzed reasons is a 100% guarantee of antisocial behavior of minors, but can only act as a probable trigger in the future and in certain cases lead to the commission of criminal offenses by persons under the age of 18.

It has been established that one of the most significant reasons that can be the basis of deviant behavior is incorrect upbringing by parents or the absence of the latter at all. The main models of education are given, the difference between authoritarian and authoritative style of education is analyzed. The authors identified possible negative manifestations in the child's behavior that occur due to the lack of parental support, aggressive attitude and total control of all spheres of life, which consist not only in the commission of criminal offenses.

Emphasis is placed on the possible negative influence of peers on the formation of a child's psyche as a possible phenomenon that can later provoke the commission of illegal actions. It has been clarified what exactly is the influence of mass media, television, games and scientific and technological progress in general on the psyche of minors. The aspect of lack of control over the use of modern gadgets, which can lead to aggressive behavior, is analyzed.

Key words: criminal personality, juvenile criminal, deviant behavior, juvenile prevention, parenting style.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей кримінальних правопорушень, що вчиняються особами, які не досягли повноліття, завжди було актуальним в науці кримінології, що зумовлено насамперед специфічним суб'єктом таких правопорушень. Аналіз поведінки неповнолітніх злочинців є неможливим без попереднього повного опрацювання філембріогенезу останньої, оскільки саме фактори ризику, які провокують подальший розвиток девіацій, є ключовими для формування психіки неповнолітніх порушників.

Стан дослідження. Вивченню особливостей поведінки особи неповнолітнього злочинця присвячено роботи таких вчених як О.Ю. Юрченко, О.Ю. Шостко, Б.М. Головкін, І.О. Бандурка, Н.Д. Туз, О.В. Сіренко, Н.С. Скриннікова,

Б.Ю. Бистрицький, О.М. Ковальова, М.М. Рудик, Н.В. Сметаніна, М.О. Маршуба, Р.О. Бундз, Ю.Л. Заросинський, О.О. Андреев та ін. Водночас існують різні наукові позиції щодо інтерпретації причин формування девіантної поведінки, в даному напрямі необхідні подальші доопрацювання.

Метою даної статті є дослідження особливостей особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у віці до 18 років, аналіз основних витоків, які покладено у основу суспільно небезпечної поведінки правопорушника та надання рекомендацій щодо ювенальної превенції.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні на рівні кримінального законодавства визначено, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка

вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу України може наставати кримінальна відповідальність [1]. Законодавець чітко зазначає, що за загальним правилом такий вік починається з 16 років, однак є й певні винятки, коли особа може підлягати відповідальності вже з 14 років. Знижений вік фактично констатує суспільну небезпечність певних видів злочинів та можливість особи вже у даному віці розуміти протиправний характер власних дій.

Хочемо відзначити, що останнім часом у науці кримінального права почали виникати дискусії щодо зниження найнижчої вікової межі суб'єктів правопорушень. Пояснити такі позиції можна тим, що суспільство, починаючи вже з минулого сторіччя, кардинально змінює стиль свого життя. Науково-технічний прогрес, глобальне зменшення контролю над цензурою, нові погляди щодо виховання дітей – усе це так чи інакше впливає на статистику вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами. Відсутність будь-якого регламентованого реагування на протиправні дії осіб, яким ще не виповнилося 14 років, створює у правовому полі проблему латентної девіантної поведінки, адже окремі випадки залишаються поза увагою. Окрім цього, як вказується у деяких наукових джерелах, фактичний рівень злочинності серед неповнолітніх у 2,5–4 рази більше за офіційно встановлений [2, с. 54].

Статистичний аналіз дає змогу говорити про те, що кожного року кількість вчинених кримінальних правопорушень неповнолітніми особами змінюється. Зокрема, у звіті «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» вказано, що за 2017 рік неповнолітніми особами було вчинено 5608 правопорушень, за 2018 – 4750, за 2019 – 4088, за 2020 – 3708, за 2021 – 3247. З січня 2022 року до кінця вересня неповнолітніми було вчинено 1137 кримінальних правопорушень [7]. Отже, як ми можемо спостерігати, кількість даних правопорушень значною мірою зменшується, що є суто позитивною ознакою.

З іншого боку, слід враховувати, що надані вище показники не демонструють виключно зменшення маргінальних пластів серед неповнолітніх осіб. Необхідно розуміти, що таке покращення прямо підпорядковується загальному стану злочинності в державі, який може змінюватися в залежності від багатьох чинників, серед яких слід відзначити покращення рівня життя та соціального забезпечення населення, стрімке падіння народжуваності, еміграційні процеси, які пов'язані зі збройною агресією, закордонною трудовою діяльністю українців тощо. Окрім цього, як досить влучно зазначають деякі автори, вагомим фактором виступає також і те, що протягом останніх років знижується кількість осіб, що знаходяться у віці 14–17 років [3, с. 208].

Як вже було зазначено, необхідно зосередитися та детально з'ясувати, у чому саме полягають причини вчинення неповнолітніми особами кримінальних правопорушень. Варто розуміти, що сьогодні не існує єдиного шляху, який вів би особу до вчинення правопорушення. Причини вчинення особою правопорушення можуть бути надзвичайно різноманітними, дослідити кожну з них не вбачається можливим. Жодна із причин сама по собі не є стовідсотковою гарантією розвитку девіантної поведінки у дитини у подальшому, однак може виступати імовірним тригером, якщо саме вона справила на психіку особи особливо негативне враження. Більш того, іноді має місце мультиплікаційний ефект, який виникає внаслідок поєднання кількох факторів, та несе у собі більшу загрозу та із більшою імовірністю провокує суспільно небезпечну поведінку.

Вважаємо, що найбільш значущою та серйозною проблемою серед усіх можливих причин формування девіантної поведінки у неповнолітніх осіб виступає процес виховання батьками. Немає сумніву, що саме родина відіграє надзвичайну роль у розвитку дитини, формуванні її корисних або шкідливих звичок. Саме батьки мають

першу змогу раз і назавжди укорінити у характері дитини правильне бачення суспільства та себе у ньому, пояснити концепції добра та зла, виховати повагу до інших.

Хочемо підтримати думку щодо стилів виховання, яка була вже опрацьована науковцями. Так, на основі проведення певних досліджень, було з'ясовано, що існує велика різниця між авторитарним та авторитетним стилями виховання. Зокрема, неповнолітні особи, які мали досвід авторитарного виховання, за статистикою частіше проявляли злочинний стиль мислення [6, с. 9]. Відзначимо, що основна відмінність полягає у характері впливу батьків на дитину. Якщо у першому випадку має місце суцільний контроль та неконтрольовано-агресивний вплив на дитину, то у випадку із авторитетним стилем виховання застосовуються інші прийоми, в основу яких покладено дружнє врегулювання конфліктів, пошук компромісів та відсутність тотального контролювання усіх сфер життя.

Неправильно обраний стиль виховання не є гарантом того, що особа стане злочинцем, однак при цьому він може викликати інші порушення у психіці. Встановлено, що відсутність теплих родинних зв'язків та підтримки з боку батьків призводить до таких негативних психологічних наслідків як агресія, депресія, емоційна нечутливість та можливі пустощі у дитячих садках або закладах шкільної освіти. Такі дії навряд чи можуть дозволити спрогнозувати батькам майбутню антисоціальну поведінку дитини, вони не вбачаються небезпечними та з першого погляду не потребують звернення до правоохоронних органів, саме у цьому у проявляється латентність девіацій у неповнолітніх злочинців.

Окрім цього, спостерігається так звана ланцюгова реакція: без належного виховання неповнолітні виявляються дезадаптованими, не підготовленими до життєвих ситуацій, і за умови відсутності корисних здібностей і навичок матимуть схильність до задоволення власних потреб, виправдовуючи будь-які засоби їх досягнення, зневажаючи закон і порядок.

Отже, зв'язок між батьками та дитиною є нерозривним протягом усього їхнього життя, саме тому важливо обрати та вибудувати правильну модель поведінки, яка дозволить уникнути розвитку відхилень у психіці малолітньої або неповнолітньої особи.

Пропорційним зв'язку дитини і батьків є вплив однолітків, які за своєю суттю виступають середовищем «поза сім'єю». Дослідження вказують на послідовний зв'язок між причетністю до компанії однолітків-правопорушників і злочинною поведінкою, тобто перебування підлітком серед антисоціальних однолітків є фактором ризику, що посилює вірогідність скоєння правопорушення у майбутньому. Зокрема, схвалення девіантної поведінки, прихильність і своєрідна відданість групі, намагання будь-яким чином завоювати авторитет – дані чинники провокують антисоціальну поведінку і в перспективі стають базисом для вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Більшість дослідників закликають не ігнорувати фактор сучасних технологій як такий, що найбільше впливає на підліткову злочинність. В нинішню цифрову еру, в умовах інформаційного та технічного розвитку людства відбувся значний зсув у причинах поширення злочинності серед неповнолітніх: від факторів сім'ї та однолітків до технологічних факторів.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і мережі Інтернет, поява мобільних телефонів навіть у дітей дошкільного віку натепер є невід'ємним явищем сучасного суспільства. Як наслідок, молоде покоління інтегрується в сучасну технологічну епоху, що робить електронні засоби не просто життєвою необхідністю, а й іноді залежністю. З доступом до мережі Інтернет та мобільного зв'язку люди, особливо підлітки, схильні до уникання відповідальності та життєвих проблем, задовольняються перебуванням у кіберпросторі, ігноруючи реальний світ.

Психологічна залежність від сучасних гаджетів стає на заваді навчальному процесу, обмежує комунікацію з однолітками та сім'єю. Використання технологій не за призначенням, надмірне користування телефонами й планшетами, може призвести до відхилень у поведінці, включаючи вчинення бійок, хуліганство, крадіжки тощо. Більш того, дослідження вказують на те, що проведення часу за відеоіграми з елементами насильства корелює з появою агресії у неповнолітніх правопорушників.

Крім того, згубний вплив на неповнолітніх має телебачення, що пропагує насильство й життя заради особистого задоволення [4, с. 176]. Слід загострити увагу на тому, що особливо вразливою категорією перед безмежним інформаційним потоком є саме неповнолітні, які характеризуються нестійкою, несформованою психікою та низьким рівнем політичної та правової свідомості.

Аналіз слідчої та судової практики показує, що одним із факторів, які впливають на вибір способів учинення кримінальних правопорушень є моделі злочинної поведінки, сформовані ЗМІ [5, с. 189]. Інформаційно-психологічний вплив медіа на конкретну людину, зокрема на підлітка, залежить від сукупності чинників: категорії контенту, психоемоційної зрілості, здатності аналізувати отриману інформацію. Зміни психологічних особливостей індивіда, поява асоціальних поглядів, прагнень, схильностей та інших негативних рис від впливом ЗМІ, які систематично демонструють насилля та жорстокість,

має наслідком формування дефектів особистості неповнолітнього та, як правило, його злочинної поведінки.

Дослідження факторів ризику правопорушень спонукає до обговорення та спостереження впливів, які навпаки опосередковують або пом'якшують ефект впливу факторів ризику, що призводить до зниження частоти проблемної поведінки, – захисних факторів. Необхідно проводити профілактичні заходи щодо запобігання виникненню правопорушень серед неповнолітніх. Одним із запропонованих методів профілактики є раннє виявлення ризику або потенційної злочинності неповнолітніх шляхом вивчення впливових факторів ризику. Підлітки повинні бути об'єктами при використанні мережі Інтернет та різноманітних електронних ресурсів.

Висновки. З огляду на усе вище наведене, можна зробити висновок, що кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у віці до 18 років, сьогодні є вкрай важливою, оскільки вона допомагає не тільки встановити комплексні наукові підходи до специфічних ознак даного суб'єкта, а й завчасно розробити превентивні механізми, які дозволять виявити особу злочинця та запобігти вчиненню суспільно небезпечних діянь. Детальне з'ясування причин, які так чи інакше впливають на розвиток девіантної поведінки у неповнолітніх осіб, дозволяє запропонувати варіанти уникнення проявів девіантної поведінки серед молодшого населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III: станом на 21 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 21.10.2022).
2. Голіна В.В., Колодяжний М.Г. Кримінологічна політика України: сутність та передумови її формування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 53–63.
3. Головкин Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 204–217.
4. Сметаніна Н.В., Граб Т.В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2018. № 6, ч. 2. С. 173–177.
5. Сметаніна Н.В., Перцель К.С. Механізм негативного впливу ЗМІ на свідомість і правомірність поведінки неповнолітніх. *Право і суспільство*. 2019. № 2/2. С. 188–193.
6. Sana Fatima, Rafiq Muhammad, Iqbal Muhammad Nasar. Criminal Thinking Styles and Criminal Social Identity Among Juvenile Delinquents: Moderating Role of Parenting Styles. *Pakistan Journal of Neurological Sciences (PJNS)*, 2021. Vol. 16 : Iss. 2, Article 6. 9 p.
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 25.10.2022).